

XX. Yüzyılın Başında Türkmenistan'da Tarih Düşüncesi: K. Böriyev Örneği

*The History Concept in Turkmenistan at the Beginning of XX Century:
Sample of K. Boriyev*

*Историческое мышление в Туркмении начале XX века:
На примере К. Бориева*

Tahir AŞIROV*

Özet

XX. yüzyılın başı Türkmen topraklarında değişik tarihi, kültürel sorunların tartışıldığı ve müzakere edildiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde Türkmen Halk Tarihi ile ilgili yazılan çalışmaların ayrı bir değerinin olduğunu görmek mümkündür. Bu konuda 1923-1924 tarihlerinde “Türkmen ili” dergide ve 1925-1926 yıllar arasında “Türkmenistan”, “Türkmenskayaİskra” gazetelerinde yazılar kaleme alan düşünürlerden biri de Kümüşali Böriyev'dir (1896-1942). Türkmen düşünce tarihinde, Böriyev'in ayrı bir yerinin olduğu söylenebilir. Böriyev, Türkmen dili ile birlikte Türkmen Halk Tarihi'nde üzerinde düşünmesinin gerekli olduğunu dile getiren dönemin düşünürlerden biridir. Çünkü Böriyev, milli değerleri kendi dinamikleriyle ihya etmede, ulusal bilinç oluşturmada, dilinin, tarihinin, medeniyetinin öneminden bahsedenlerden biridir. Türkmen düşüncü Böriyev'in yazılarında dönemin sorunlarına milli ve özgür bakış açısıyla çözüm getirmeye çalıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenler, Türkmen Halk Tarihi, Böriyev, Tarih, Düşünce

Abstract

* Dr. Öğr. Üyesi; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>.

The beginning of the XX Century was recorded as a history in which the various historical and cultural problems were discussed in Turkmen Lands. In this period, it is possible to observe that the works written about the History of the Turkmen People have an especial value. Kumushali Boriyev (1896-1942) was one of the thinkers who wrote on this subject in the “Turkmen ili” magazine in 1923-1924 years and in the news papers “Turkmenistan” and “Turkmenskaya Iskra” between 1925-1926 years. In the history of Turkmen thought, Boriyev can be said to have an especial place. Boriyev was one of the thinkers of the period, who mentioned that is necessary to consider the History of the Turkmen People along with the Turkmen Language. Because, Boriyev was one of those who talked about the importance of the Language, history and civilization in revitalizing national values with their own dynamics and creating national consciousness. It is seen that Boriyev, the Turkmen thinker, tried to solve the problems of the period with a national and free perspective.

Keywords: Turkmens, TheHistory of Turkmen People, Boriyev, TheHistory, Thought

Аннотация

Начало XX века было зафиксировано как история, в которой обсуждались различные историко - культурные проблемы туркменских земель. В этот период можно наблюдать особую ценность произведений, написанных об истории туркменского народа. Кумуш -Али Бориев (1896-1942) был одним из тех мыслителей, кто писал на эту тему в журнале “туркмен или” в 1923-1924 годах и в газетах “Туркменистан” и “Туркменская Искра” в 1925-1926 годы. Бориев был одним из мыслителей того периода, который отмечал, что необходимо рассматривать историю туркменского народа наряду с туркменским языком. Он был одним из тех, кто говорил о важности языка, истории и цивилизации в возрождении национальных ценностей собственной динамикой и создании национального сознания. Видно, что Бориев, туркменский мыслитель, пытался решить проблемы периода.

Ключевые Слова: Туркмены, История Туркменского Народа, Бориев, История, Мысль

Giriş

XX. yüzyılın başı Türkmen topraklarında kültürel, tarihi, sosyal sorunların tartışıldığı ve müzakere edildiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde Türkmen Halk Tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların ayrı bir

değerinin olduğunu görmek mümkündür. Bu konu üzerine yazıları kaleme alan düşünürlerden biri de Kümüşali Böriyev (1896-1942) olmuştur (Türkmen Sovet Ansiklopedisi, 1989: 10/538; Söyegov, 2015: 330-331). Türkmen Halk Tarihi üzerine araştırma yapılmasının gerekli olduğunu ifade eden Böriyev'in yapıtlarının Türkmen tarihi, dili, kültürü açısından değerli kaynaklar olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Böriyev'in 1922- 1926 yılları arasında Türkmen tarihi ile ilgili değişik yerlerde yayınladığı yazıları, dönemin düşünce yapısını ve tarih bilincini yansıtan yapıtlardır.

Aynı şekilde Böriyev, XX. yüzyılda Türkmenler arasında değişik konularda gelişmelerin, tartışmaların, eleştirilerin yaşandığı bir dönem olarak kayıt etmektedir (Aşirov, 2017a: 58–62). Özellikle bu konuda, 1917 Sovyet İhtilali'nin ayrı bir etkisinin olduğunu da telakki etmektedir. Böriyev “Türkmenistan cumhuriyeti” adlı makalesinde, Ekim İhtilali bağlamında Türkmenlerin tarihi seyrinde değişimin ve gelişimin yaşandığı bir dönem olarak değerlendirmektedir: “Sadece Ekim ilerleyişi Türkmen kabileleri kendilerinin Türkmencilikten ayrılıp kurtuldu. Şimdi ilerleyişi sayesinde çoğalan hem araları açık olan Türkmen kabileleri bir millet olabiliyor. Türkmen dili düzülüp, milli mekteplerininşası devam ediyor. Milli edebiyat ortaya çıkıp ve toplanımatbu basım söz doğuyor. Türkmenlerin kendi başına bir devlet olması ile bunların tümü hızlı bir şekilde ilerledi, Türkmen kabileleri bir millet oluşturuyor” (Böriyev, 1925b).

Bu bağlamda Böriyev, “K izuçeniistorii Turkmenskogonarod” adlı yazısında, Türkmen dili üzerine yapılan araştırmalardan bahsetmektedir: “Sonraki yıllarda “Türkmenistan” gazetesinin sayfalarında Türkmen dilini oluşturma ve hazırlama, Türkmen dilinin orfografisini biçimlendirme, resmi evrakları tercüme ve diğerleri gibi çalışmalar yürütülmektedir” (Böriyev, 1925c). Türkmenistan gazetesinin Türkmen dili, tarihi, medeniyeti bakımından çok değerli bir yayın olduğu görülmektedir. Nitekim K. Ilyasov ile H. Goçmıradov tarafından Türkmenistan gazetesi hakkında kaleme alınan esere, dönemi yansıtan bir tarihi belge anlamında “Dövrün Aynası” adını vermişlerdir (Ilyasov ve Goçmıradov, 1990).

Aynı şekilde Böriyev, bu dönemde Türkmen tarihinde, kültüründe gelişmelerin yaşandığını ve tartışıldığını da dile getirmektedir. Özellikle

Türkmen dilinin dil bilgisel gelişmesi konularında değişik mecralarda yazıların, tartışmaların yapıldığını belirtmektedir (Aşirov, 2018: 85-97). Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” isimli bir makalesinin başında da o dönemde Türkmen dili üzerinde çalışmaların ve olumlu katkı sağlayacak tartışmaların yapıldığını şöyle açıklamaktadır: “Sonraki vakitlerde Türkmenistan yüzünde Türkmen dilinin meydana getirmek hem biriktirmek, Türkmen dili imlasının yazım kaidelerini belirlemeye, divanhane işlerini Türkmen diline geçirmek ve bunlara benzer meseleler ortaya atılıyorlar” (Böriyev, 1925b).

Böriyev’in bu yazılarından, o dönemde Sovyet Türkmenistanı’nda dil konusunda önemli bir yerin olduğu ve onun üzerinde değişik tartışmaların yaşandığı çıkarılabilir. Ayrıca Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” isimli yazısında, Türkmen Halk Tarihi’nin önemli olduğunu ve onun üzerinde araştırma yapmanın gerektiğini şöyle belirtmektedir: “Yine araştırılacak meselenin biri – Türkmen halk tarihinin bilmek ve hazırlamak meselesidir” (Böriyev, 1925a).

Bununla birlikte Böriyev, Türkmen Halk Tarihi üzerine araştırma yapılmasının, yazılmasının, geliştirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü tarih, birçok nesiller tarafından biriktirilen insanlığın kültürel ve sosyal deneyiminin muazzam bir dizisidir. Tarih ilmi ise ulusal bilinç oluşturmak, milli değerleri kendi dinamikleriyle ihya etmek için kullandıkları en önemli araçlardan biridir.

I. Türkmen Halk Tarihi Üzerine Çalışmaları

Tarih bilgisine ve tasavvuruna sahip olan Böriyev’in tarih üzerine yaptığı çalışmaların, Türkmen Halk Tarihi serüvenini açıklamada ayrı bir yerinin olduğu görülebilir. Ayrıca Böriyev’in tarih çalışmaları, XX. yüzyılın ilk yarısında Türkmenlerin tarih bilincini açıklamada önemli bir yer tutmaktadır. Böriyev, “Hive Türkmenlerinin Tarihinden bir bölek” isimli makalesinde, Türkmen Halk Tarihi ile ilgili yazıları kaleme alma nedenini şöyle açıklamaktadır: “Türkmen tarihini bilmeyen Türkmen yiğitleri kaç ise, biz de onların biri, belki bizim bunu yazmaktan maksadımız – Türkmen’in tarihi hakkında biraz eksik malumatı var olan hem hakkında yazmaya istekli olan yiğitlerimizi uyandırıp, onların bu konuda fikirlerinin duyup, malumatlarından

faydalanmaktadır. Hem de hiç olmasa Türkmen atalarımızın bin yılıyakin tarihlerini oradan buradan toplayıp bir araya getirsek de, kendimizin düşündüğümüzce, gücümüzün yettiğince gelecekte yazıcılarımıza biraz yardımcı olmak, hem de bir başlangıç olmamız ümidi ile ...” (Böriyev, 1924c: 57).

Böriyev'in Türkmen Halk Tarihi ile ilgili yazılarının kaleme alma gayesinin gençleri bu konuda uyandırmak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o dönemde Türkistan'da “uyan” veya “uyandırma” kelimesi değerli bir düşünce yapısını yansıtmaktadır. Tarih bilincini oluşturmak, aslında halkın hafızasının ihyasıdır. Ayrıca Böriyev yazılarında Türkmen Halk Tarihi'ni yazacaklara yardımcı olmak amacını güttüğünü de belirtmektedir. Böriyev'in Türkmen Halk Tarihi ile ilgili yazılarını tarihlerini esas alarak şöyle sıralamak mümkündür.

Böriyev'in “Hive hanlığı hem Türkmenler” isimli makalesi, 1922 yılında “Türkmen ili” dergisinde yayınlanmıştır (Böriyev, 1922: 11-13). Böriyev bu makalesinde, Hive hanlığındaki Türkmenlerin durumunu ele almakta ve değerlendirmektedir. Ayrıca yazısında, Cüneyt Han'ın Hive Hanı İsfendiyar Han ile mücadelesine de yer vermektedir. Yazı, bu konuda Türkmence olarak kaleme alınan ilk makalelerden biri olma özelliğine de sahiptir (Böriyev, 1922: 11-13; Aliyev, 1936: 12-14).

Aynı şekilde Böriyev'in “Kazak Türkmen arası” isimli makalesi, 1923 yılında “Türkmen ili” dergisinde yayınlanmıştır (Böriyev, 1923: 15-20). Böriyev, bu yazısında Mangışlak merkezli son dönemdeki Türkmenler ile Kazaklar ilişkilerini ele almaktadır. İlk olarak Mangışlak'taki Türkmenlerin tarihine ve Kazaklar ile olan ilişkilerine yer vermektedir. Bu yazı, XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Türkmenlerin tarih bilinci ve düşüncesi bakımından önemlidir (Böriyev, 1923: 15-20).

Bununla birlikte Böriyev'in “Hive hem Buhara Türkmenleri hakkında” isimli makalesi, 1924 yılında “Türkmen ili” dergisinde yayınlanmıştır (Böriyev, 1924a: 14-17). Böriyev, bu yazısında, Hive ve Buhara'da ikamet eden Türkmenlerin son durumlarını detaylı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca yazıda Hive Türkmenlerinin durumu, diğer Türkî halklarla ilişkileri ele alınmaktadır (Böriyev, 1924a: 14-17).

Böriyev, 1924 yılında yayınlanan “Türkmen halkının tarihi ve nesilleri hakkındaki makalelerin yığındısı” adlı Türkmen Halk Tarihi ile ilgili kitapta “Hive Türkmenlerinin Tarihinden bir bölek” isimli bir bölüm yazmıştır. Bu yazısının, Türkmen Halk Tarihi açısından dönemin en önemli yazılarından biri olduğunu söylemek olanaklıdır. Çünkü Böriyev bu yazısında, Tarih ilminin bazı ilkelerini dile getirmektedir (Böriyev, 1924c: 44-57).

Böriyev’in “Türkmenistan cumhuriyeti” adlı makalesi, 9 Ocak 1925 yılında “Türkmenistan” gazetesinde yayınlanmıştır (Böriyev, 1925c). Böriyev’in “Türkmen Cumhuriyeti” adlı makalesi, Türkmen düşüncesinde ayrı bir yerinin olduğunu görmek mümkündür. Bunun ismi, Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir önem arz ettiğini söylenebilir. Nitekim bu makalenin başlığındaki “cumhuriyet” kelimesi yazıya ayrı bir özellik katmaktadır. Çünkü Türkmenlerin İslam’ı kabul ettikten sonraki saf Türkmen düşüncesinin tezahürünün göstergesi olduğunu ifade etmek olanaklıdır (Böriyev, 1925c). Böriyev yazısına, “Türkmenlerin aslı Oğuz - Türkmenlerinden çıkıyor” diye başlayarak konuyu kendi dönemine kadar Türkmen Halk Tarihi’nin genel bir değerlendirme yapılmaktadır (Böriyev, 1925c).

Böriyev’in “K izuçeniyu istorii turkmenskogo naroda” (Türkmen halkının tarihinin incelenmesi) adlı makalesi, 11 Ocak 1925 yılında dönemin “Turkmenskayai skra” gazetesinde yayınlanmıştır (Böriyev, 1925a). Böriyev Rusça olarak kaleme aldığı bu yazısında, Türkmen tarihinin detaylı bir şekilde araştırılmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bu konunun Türkmen Halk Tarihi için önemli olduğunu da ayrıca vurgulamaktadır (Böriyev, 1925a). Böriyev bu yazısında Türkmen Halk Tarihi açısından gerçekleştirilmesi gereken ilkeleri belirlemede ve bu yönde görüşünü açıklamaktadır (Böriyev, 1925a).

Aynı şekilde Böriyev’in “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesi, 13 Ocak 1925 yılında “Türkmenistan” gazetesinde yayınlanmıştır (Böriyev, 1925b). Böriyev bu yazısında, daha önce Rusça olarak kaleme aldığı “K izuçeniyu istorii turkmenskogo naroda” isimli yazının görüşünü değişik açıdan detaylandırmaya ve Türkmençe olarak ifade etmeye çalıştığı görülebilir. Yazıda, ilk olarak özgün bir Türkmen Halk Tarihi’nin yazılmasının

gerekli olduğu üzerinde tekrar durmaktadır. Bununla birlikte yazısında, Türkmen Halk Tarihi'ni yazıldığına dikkat edilmesi gereken hususlara ayrıca yer verilmektedir (Böriyev, 1925b).

Böriyev'in yukarıda zikri geçen yazılarından başkada Türkmen tarihi, dili, edebiyatı, kültürü üzerine kaleme aldığı yapıtlarının olduğu görülebilir (Böriyev, 1924b; Böriyev, 1926). Ancak bu dönemdeki yazıları, Türkmen tarihinde ayrı bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür (Aşırov, 2017: 15-23). Çünkü bu dönemi Türkmen tarihinde özgürlüğün yaşandığı zaman dilimi olarak geçmektedir. Bu dönemdeki yazılar, yazarların ideolojiden bağımsız olarak özgün düşünceleri olduğunu söylenebilir. Ayrıca Böriyev'in Türkmen düşüncesiyle ilişkin kaynakların çoğunun bu döneme ait yazılmış olması da değerini arttırmaktadır. Bundan dolayı da Böriyev'in bu dönemde kaleme aldığı yazıları, Türkmen tarihi düşüncesi açısından değerlidir.

II. Tarih Düşünce

XX. yüzyılı Türkmenler açısından önemli değişimin gerçekleştiği bir zaman diliminde yaşamış olan Böriyev, bu dönemde Türkmen Halk Tarihi'nin ciddi bir şekilde öğrenilmesi, araştırılması yönünde adım atılmasının gerektiğini söylemektedir. Böriyev, Türkistan'daki devlet ve halklar hakkında yazılan tarih eserlerinde, Türkmen halkının Orta Asya'da yaşamaya başlamasına bin yıl olduğuna dair bilgilerin yer aldığını belirtmektedir. Ancak bu bin yıllık tarih ile ilgili hiç bir şeyin bilinmediğini veyakaleme alınmadığını "Hive Türkmenlerinin Tarihinden bir bölük" isimli makalesinde şöyle beyan etmektedir: "Bin yıldan buyana olan zamanda Türkmen halkı hayatının tarihi bize açık ve kesin belli değil" (Böriyev, 1924c: 44).

Böriyev'in Türkmen Halk Tarihi ile ilgili bu tespitini, ilmi esaslara dayanan tarih eserin ve yetişmiş bir tarihçinin olmadığı şeklinde düşünmek mümkündür. Çünkü yazar, Türkmen Halk Tarihi'nin açık ve kesin bilinmemesinin nedenlerinden birinin de yetişmiş bir tarihçinin olmamasına bağlamaktadır. Bu konuda müellif, "Hive Türkmenlerinin Tarihinden bir bölük" isimli makalesinde şöyle açıklamaktadır: "Türkmen halkının tarihi

esaslı – temelli hem açık şekilde bilen bir Türkmen de yok, esaslı şekilde bilmek bir yana, doğru yazıda parça bölük bilenlerde yok derecesindedir” (Böriyev, 1924c: 44).

Böriyev’in bu konudaki değerlendirmesi dönem açısından önemlidir. Ancak düşünür, aynı makalede, Türkmen tarihçisi olarak Han Yomudskiy ismini şöyle zikretmektedir: “Hem de bununla birlikte [tarihi] bilmek isteyen, sadece Han Yomudskiy gibi tek tük insanlar olmasa, [tarihi] bilmeyi isteyenlerinde olmadığını söylemek olanaklı” (Böriyev, 1924c: 44).

Böriyev’in Türkmen tarihçisi olarak zikrettiği, Kıyat Han’ın torunu olan Garaş Han Yomudski veya Nikolay Nikolayeviç Yomudski (1868 - 1928), Türkistan, özellikle de Türkmen Halk Tarihi’nin bilim adamları tarafından objektif ve deskriptifilkesine uygun olarak araştırılmasının ve gençler tarafından doğru bir şekilde bilinmesinin gerekliliği üzerinde duran düşünürlerden biridir (Aşirov, 2017: 295-308).

Böriyev, XX. yüzyılın Türkmenler açısından önemli ve bilinmesi gereken konulardan birinde tarih konusu olduğunu sonucuna varmaktadır. Bu konuya özel olarak Böriyev, 11 Ocak 1925 yılında “Turkmenskaya İskra” gazetesindeki “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” adlı makale ve 13 Ocak 1925 yılında “Türkmenistan” gazetesinde “Türkmen tarihi gerek” isimli yazıkaleme almıştır.

Böriyev, “Turkmenskaya İskra” gazetesindeki “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” adlı makalesinde, Türkmen Halk Tarihi’nin araştırılmasının ve oluşturulmasının gerekli olduğunun altını kalın harflerle çizerek şöyle demektedir: “Türkmen halkının tarihini öğrenme hakkında soruyu ortaya atmak gereklidir” (Böriyev, 1925c).

Aynı şekilde Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” isimli makalesinde, “Türkmen Halk Tarihi” adı altında Türkmenlerin tarihinin yazılmasının zamanının geldiğini şöyle açıklamaktadır: “Bunları toplamaya, okumaya – tertiplemeye ve yazmaya vakit geldi. Yine de vakit geçirmek olmuyor. Yeter, geç kalıyoruz. Vakit geçmesi hayat değişmesi ile halk sözü kayıp olur, değişir ve unutulur gider. Sonra o [tarihi bilgileri], bizler bulamayız” (Böriyev, 1925a).

Böriyev yazılarında, ilk olarak Türkmen tarihinin öğrenilmesinin gerekliliğini ortaya atmaktadır. Böriyev’in Türkmen Halk Tarihi’ni

araştırmanın gerekli olduğunu öne sürürken Türkmen düşünce yapısında ait tarih bilinci ve tarih yazıcılığını iddia ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu konuyla ilgili söyledikleri kendi dönemi ve sonraki dönemler içinde önemli bir tespit olup, geçerliliği günümüzde de devam eden bir düşüncedir. Bu aslında Türkmen Halk Tarihi ile ilgili önemli bir konunun tespiti olduğu ise ayrı bir realitedir. Türkmen Halk Tarihi'ni yazmak Türkmenler açısından önemlidir. Ancak bunun nasıl yazılacağı ve ne isimle altında ele alınacağı da tarihin akışında tartışıla gelmiştir.

Böriyev'in Türkmen Halk Tarihi ile ilgili önemli tespitlerinden birinin de "Türkmen Halk Tarihi" veya "Türkmen Devlet Tarihi" şeklinde konuyu tartışmaya açmasıdır. Çünkü Türkmen Halk Tarihi denildiğinde geleneksel olarak şecere, daha anlaşılır bir ifade ile kabile düşüncesinden soyutlanmak olduğu söylenebilir. Nitekim bundan dolayı da "Türkmen Halk Tarihi" ifadesiyle düşüncesini ortaya koymaktadır. Bu düşüncenin Türkmen Halk Tarihi ilminde ayrı bir öneminin olduğu görülmektedir. Nitekim 1925 yılında Böriyev tarafından kaleme alınan "K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod" (Türkmen halkının tarihinin incelenmesi) isimli bir makalesi bunun açık bir delilidir (Böriyev, 1925c). Ayrıca Böriyev "K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod" isimli makalesinde, halkın mı, yoksa devletin mi tarihi öğrenilmesi gerekliliği gibi bir soruyu ortaya atmaktadır: "Genel olarak halkın tarihi değil de, devletin tarihi yazılmaktadır. Türkmen'in tümünü birleştiren bir devleti olmamasına rağmen bu halkın oldukça ilgi çekici tarihi vardır"(Böriyev, 1925c).

Aynı şekilde Böriyev "Türkmen tarihi gerek" isimli yazısında da aynı konuya yer vermektedir. Bu bağlamda Böriyev tarih konusunu açıklamaya ve bunu dönemin tarih anlayışıyla izah etmeye çalışmaktadır: "Genellikle halk tarihini yazmıyorlar, devlet tarihini yazıyorlar. Tüm kabileleri, tayfaları aralarına katan Türkmenlerin memleketi olmasa da halkının tarihi var. Her zaman savaşan Türkmen halkının kanlı davaları bulunan tarihi olan demek oluyor" (Böriyev, 1925a).

Bununla birlikte Böriyev, "Hive Türkmenlerinin Tarihinden bir bölük" isimli makalesinde, Türkmen Halk Tarihi ile ilgili değerlendirmelerinin XIX –XX. yüzyıllarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili şöyle

açıklamaktadır: “Fakat Türkmenlerin kendilerine özel devleti hem bütün Türkmenlere ortak siyasi tarihleri, olmasa da sadece Türkmen kabileleri, Türkmen halkı adında bir halk ve bir ilet (nüfus) olup hem o halkın hayatının kendine has bir tarihi de var” (Böriyev,1924c: 44).

Böriyev, “Türkmen Halk Tarihi” başlığı altında Türkmen tarihini yazmanın önemli ve kapsayıcı olacağı üzerinde durmaktadır. Bu konu, 1991 yılında Mırat Annanepesov tarafından “Türkmenistan Kommunisti” isimli dergisinde “Biz tarihi nasıl yazmalı?” adıyla yayınladığı makalesinde şöyle açıklamaktadır: “TSSR Bilimler Akademisinin tarihçileri olarak bir büyük çalışmanın başını başlamaya çalışıyoruz, yani çok ciltlik tarihi yazmaya başladık. İlk olarak bu altı ciltlik tarihin genel ismi hakkında kendi düşüncemi ifade etmek istiyorum. Ona “Türkmenistan SSR tarihi”, “Türkmenistan’ın Tarihi” diye genel isimler teklif ediliyor. Türkmenistan SSR tarihi 1924 yılından başlanmaktadır. 1917 yılından önceki yüzyılların devamında Türkmenistan adı ile yurt, yönetsel birlik veya devlet yok. Horasan, Astrabat, Mazanderan, Horezm, Maveraünnehr, Hive, Buhara, Lebap, Marı, Tejen, Ahal, Etrek- Gürhen, sonra ise Zakaspioblastı, Türkistan general – gubernatorları gibi düşünceler geçerli olmuştur. Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Karakalpakistan isimleri 1924 yılından sonra oluştu. Bundan dolayı da biz hazırlanmakta olan çok ciltli tarihi “Türkmen Halkının Tarihi” diyerek isimlendirsek, amaca layık olur diyorum. Eğer şöyle genel isim versek, halkımızın ata- babalarının eski tarihi, onun bizzat kendi yüzyıllık tarihi, cumhuriyet olduktan sonraki dönemin tarihi, komşu devletlerde yaşayan Türkmenlerin tarihi da kapsayacak” (Annanepesov, 1991: 48).

Görüldüğü üzere Böriyev’in Türkmen Halk Tarihi ile ilgili görüşü daha sonra tekrar Annanepesov tarafından “Biz tarihi nasıl yazmalı?” isimli makalesinde dile getirildiği söylenebilir (Aşirov, 2018, ss. 324-338). Çünkü Sovyetler Birliği döneminde Türkmen Halk Tarihi “Türkmenistan SSR Tarihi” adı altında incelenmiştir (İstoriyaTurkmenskoy SSR,1957).

Böriyev, tarih bilinci ile Türkmen Halk Tarihi araştırılmak, yazılmak için ilk olarak ona ait verilerin toplanması üzerinde durmaktadır. Dönem itibarıyla Böriyev, Türkmen Halk Tarihi’ne ait bilgi toplamayı, literatür

incelemesi ve birebir görüşme üzere bilgi toplama şeklinde ortaya koymaktadır. Çünkü geçmişini inceleyen tarih ilmi için insanların geçmişte bıraktığı her türlü materyal önemlidir. Bilim olarak tarih, kesin olarak kanıtlanmış gerçeklerle tarihsel kaynaklardan çıkarılır, yeni gerçekleri biriktirir ve keşfeder. Tarihsel kaynak ise belirli bir zamanda doğan ve gerçeklerini yansıtan bir belgedir. Bunu yazılı (pismennıye), maddi (vetşestvenniye) ve sözlü (ustniye) olmak üzere üç esasta toplamak mümkündür. Ayrıca her bir tarihinin metodolojik prensipleri çoğu zaman onun ortaya koyduğu veya ilgilendiği problemlerle bağlantılı olduğu veya temel teşkil ettiği söylenebilir.

Bununla birlikte Böriyev'in "anlatı" (narrativ) yönteminde yazılarında değerlendirdiği görmek mümkündür. Nitekim Böriyev, Kadı Abdüssettar'ın "Cenknemesi" veya "Tekelerin Uruş Kıssa Kitabı" (Abdüssettar, 1914) isimli eserinden bahsetmektedir (Böriyev, 1925a). Böriyev, Abdü's-Settar Kadı'nın "Cenkname" adlı eserini irdelemekte ve onu halk hikâyesi olarak değerlendirmektedir. Kısacası eseri, halktan toplanan bilgiler şeklinde tanıtmaktadır. Abdü's-Settar Kadı tarafından şiirsel olarak yazıya döküldüğünü izah etmektedir. Ayrıca onun dilinin dönemin Türkmencesi olmadığını Çağatayca olduğunu açıklamaktadır (Böriyev, 1925a).

Böriyev, "Türkmen tarihi gerek" adlı makalesinde, Türkmen Halk Tarihi'ne ait materyallerin toplanması veya literatür incelemesi yönünde konuyu daha da detaylandırarak şöyle ifade etmektedir: "Tarihi yazmak, hazırlamak için ona ait tüm malumatları, haberleri toplamak, düzenlemek lazım. Halk arasında da yakın zamanda olup biten vakıalar hakkında yazılmadık, toplanmadık, dilden dile geçip, gelen malumatlar, haberler, hikâyeler olması muhtemeldir, onları da toplamalı, yazmalı, düzenlemeli ve onlardan da faydalanmak oluyor." (Böriyev, 1925a).

Aynı şekilde Böriyev tarafından kaleme alınan "K izuçeniye istorii Turkmenskogo narod" isimli makalede, Türkmenlerle ilgili diğer milletlerde materyallerin olduğunu belirtmekte, bunlarında toplanmasının gerekli olduğu konusuna ayrıca yer vermekte ve konuyla ilgili düşüncesini şöyle açıklamaktadır: "Türkmenlerin başkalar ile kanlı mücadele savaşları hakkında çok sözler ifade ediliyor. Türkmen halkı hakkında birçok halk, farklı yerlerde,

farklı yazarlarda ve farklı dillerde (Rusça, Özbekçe, Farsça vb.) anlatılmaktadır” (Böriyev, 1925c).

Ayrıca Böriyev “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, yabancıların arasında da Türkmen Halk Tarihi’ne ait materyallerin olduğunu ve onların toplanmasının gerekli olduğunu detaylı bir şekilde ifade etmektedir: “Türkmenler başkaları ile kanlı mücadele savaşları hakkında halk arasında çok sözler ifade ediliyor. Diğer halkların edebiyatlarında her yerlerde her türlü dillerde (Rus, Fars, Özbek ve diğerleri) ve çok yazarlar çok şeyler yazılmış olabilir” (Böriyev, 1925a).

Böriyev “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” isimli yazısında, özellikle konuyla ilgili Rus yazarlarının kaynaklarının incelenmesinin gerekli olduğunu yazının önemine binaen şöyle açıklamaktadır: “Bazı materyallerde M. A. Terentyev’in “İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii” (Orta Asya’nın İşgali Tarihi) hizmet edebilir. O belgeler açısından zengindir” (Böriyev, 1925c). Böriyev, Mihail Afrikanoviç Terentyev’in (1837—1909) “İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii” isimli eserinden bahsetmektedir (Terentyev, 1875). Ancak Böriyev, Terentyev’in eserinde Türkmenler hakkındaki bilgiler parça parça olsa da önemli ve değerli bilgileri içerdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte temkinli olmanın gerekli olduğunu da ayrıca vurgulamaktadır (Böriyev, 1925c).

Aynı şekilde Böriyev, bu konuyla ilgili olarak “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, Terentyev’in “İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii” isimli eserinde getirdiği bilgilerle ilgili değerlendirmektedir. Çünkü tarihteki olguları doğru bir şekilde tespit etmesi gerektiğini ve buna bağlı olarak toplanan bilgilerin de olgulara uygunluğu analiz edilmesinin öneminden bahsetmektedir. Tarih ilminde kaynak incelemesi analizinde iki aşama ele alınmaktadır: 1) Kökenin analizi / analiz proishojdeniya (tarihsel aşama / istoričeskiy etap), 2) İçeriğin analizi / analiz soderhaniya (mantıksal aşama / logičeskiy etap). Böriyev “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, Terentyev’in “İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii” isimli eserinde zikredilen bilgilerin içerik analizi bağlamında konuyu şöyle açıklamaya çalışmaktadır: “Faydalı olacak kitabın biri (General Terentyev) [Mihail Afrikanoviç Terentyev] “Orta Asya’nın Almak Tarihi [İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii] isimli kitabıdır. İçinde

malumatlar haberler çok, Türkmen tarihine gerekli malumatlar haberler 1713 yılından başlanıyor. Böylece Hoca Nefes Astrahan üstü ile Petersburg'daki Rus Padişahı I. Petro haber veren haberi: Amu-Derya'nın Kaspi [Hazar] denizine akan eski akımı akan yönü var. Amu-Derya'da altın çok. General Terentyev tarihinde incelenebilir malumatlar var. Örneğin Türkmenler kabilelerinin sanlarının ifade ettiğinde aşağıdaki sayılarını getiriyor. 1). Yomutlar - 150 bin can [insan]. 2) Teke - 300 bin. 3) Göklenlerin -31 bin, 4) Sarık 65 bin, 5) Arsarı - 150 bin, 6) Çavdur – 81 bin, 7) Ali – İli 250 bin can [insan]. Diğerleri bir tarafa dursun. Ali –İli sayısı 250 bin dediğinde şaşırarak oluyor” (Böriyev, 1925a).

Tarihi kaynakların toplanmasının veya literatür incelenmesinin Türkmen Halk Tarihi açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte görüşme üzere bilgi toplamaya da önem vermektedir. Bu da tarihe tanıklık edenlerden sözlü bilgilerinde toplanmasının ve onların yazıya dökülmesinin gerekli olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda Böriyev tarafından 1925 yılında kaleme alınan “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” isimli makalesinde, Türkmen Halk Tarih ile ilgili literatür inceleyerek kaynak toplanma hakkında şöyle açıklamaktadır: “Tarihi öğrenme ve toplama için, halkın içinde sözlü olarak bulunan yakın zamana bu soruyla ilgili olan tüm bilgileri toplamının zorunluluğu vardır” (Böriyev, 1925c).

Sözlü tarih aynı zamanda bir bütün olarak sosyal bilimlerde bir yön olarak yorumlanabilir. Bir kişinin tanık olduğu olayların kaydedilmesi olan sözlü tarih, belgelerin yetersiz olduğu konularda, özellikle devletleri olmayan halkların tarihlerinin ortaya çıkarılmasında çok yararlı kabul edilen bir tarih metodudur. Sözlü tarih, olayların, durumların veya gelişmelerin yaşayanlardan, dinleyenlere aktarılması yoluyla oluşturulan tarih bilgisidir. Böriyev, buna örnek olarak Rusya İmparatorluğu zamanında yaşayanlardan dönemi ile ilgili bilgi toplamayı vermektedir: “Örnek olarak verelim: Rusya'nın eski Padişah hükümeti Türkmenistan'ı kendine tabii ettiği zamanındaki yaşlıların görüp işittiklerini yazmak – toplamak” (Böriyev, 1925a).

Böriyev, Türkmen Halk Tarihi ile ilgili bilgilerin toplanması, derlenmesi ve yazıya dökülmesi konusunda da yetkin birinin rehberlik

etmesinin ve bu konuda araştırma heyetinin oluşturulmasının gerekli olduğunu açıklamaktadır. Bunun öneminden “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” isimli makalesinde şöyle bahsetmektedir: “Türkmen halkının tarihi çalışmasına ilişkin materyal toplamaya başlamak için, yetkin bir kişinin rehberliğinde herhangi bir gruba emanet etmek gerekir” (Böriyev, 1925c).

Aynı şekilde Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, Türkmen Halk Tarihi’ne ait bilgilerin, verilerin derlenmesi ve onların yazıya dökülmesinde yetkin bir kişinin veya inceleme heyetinin gerekli olduğu hakkında detaylı bir şekilde şöyle açıklamaktadır: “Türkmen halkı tarihine gerekli malumatları, haberleri, sözleri toplamayı, derlemeyi, düzenleyip yazmayı birkaç adamlara verilip buyurulmalı. O bir meşhur bilim adamının gözetiminde, başkanlığında olsun” (Böriyev, 1925a).

Böriyev, Türkmen Halk Tarihi araştırma heyetinin oluşturmanın gerekli olduğunu öngörmektedir. Böriyev’in Türkmen Halk Tarihi ile ilgili çığır (naprevleniy) veya akım (teçeniya) ortaya çıkması değil, bizzat okulun (şkola) oluşmasından bahsettiği görülebilir. Belki de Türkmen Halk Tarihi araştırma heyeti kurumsallaşmaya giden ilk adım olma öngörüsünde bulunmuş olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Böriyev, Türkmen Halk Tarihi tetkik heyeti araştırmalarında yabancı bilim adamlarından da faydalanabileceğini, “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde belirtmektedir: “Sonra mümkün olmasa da Türkmenistan Cumhuriyeti kurulması ile güç birleştirip Türkmen Tarihini oluşturmak hareketine girişmenin zamanı geldi gibi. Yabancı halkların bilim adamlarının yardımını istemek gerek” (Böriyev, 1925a). Böriyev Türkmen Halk Tarihi araştırıldığında yabancı bilim adamlarından da faydalanabileceğine değinmektedir. Yazarın buradaki maksadının ilk olarak Rus yazarları olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Rus bilim adamlarının arasında Georgiy İwanoviç Karpov’un Türkmen Halk Tarihi ile ilgili çalışmalarını hazırlamak yeterlidir.

Aynı zamanda Böriyev, “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” isimli makalesinde, M. Ya. Dulatov’un insiyatifiyle Kırgız Halk Tarihi hazırlanmaya çalışıldığını belirtmektedir (Böriyev, 1925c). Böriyev’in “M. Ya. Dulatov” şeklinde zikrettiği ismin Türkistan’ın mücadele adamı olan Kazak

edebiyatının önemli isimlerinden olan milliyetçi ve “Uyan Kazak” şiirinin yazarı şair Mir Yakup Dulatoğlu (1885-1935)'dur. Çünkü Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, devletin desteğiyle Kazak Halk Tarihi yazılmaya başlandığını şöyle belirtmektedir: “Devletin hareketi ile Kazaklar tarihini oluşturmaya başladılar” (Böriyev, 1925a).

Türk dünyasında gelişmeye başlayan tarih bilincini ve tarih yazıcılığının Türkmenlerinde takip etmesinin, o yolda yürümesinin önemli ve gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu konuyla ilgili olarak “K izuçeniyu istorii Turkmenskogo narod” isimli yazısında, Kazak halkının tarihinde yapılanların takip edilmesinin gerekli olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Bu örneği takip etmeliyiz” (Böriyev, 1925c). Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, devletin desteğiyle Kazak Halk Tarihi yazılmaya başlandığını şöyle belirtmektedir: “Devletin hareketi ile Kazaklar tarihini oluşturmaya başladılar. O örnek bize bulaşsın”(Böriyev, 1925a).

Böriyev, “Türkmen tarihi gerek” adlı makalesinde, Türkmen Halk Tarihi ile ilgili arkadaşların bu işe el atmasının gerekli olduğunu ve bu yönde girişimde bulunmalarını gerekli olduğunu çağırarak şöyle açıklamaktadır: “Türkmen halkı tarihini toplamak düzmek hem yazmak hareketine güç birleştirip girişmeye tüm bu işte faydalı olacak yoldaşları davet ediyoruz” (Böriyev, 1925a).

Böriyev'in yazılarından anlaşıldığı üzere Türk dünyasında başlayan Halk Tarih yazıcılığının Türkmenlerinde el atmasının gerekli olduğunu ifade etmekte ve bu yönde bilinçli olan tüm arkadaşları davet etmektedir. Ancak 19 Mart 1932 tarihinde Sovyetler Birliği yönetimi tarafından “milliyetçi”, “halk düşmanı” suçlamasıyla tutuklanan Böriyev, 27 Ekim 1942 tarihinde cezaevinde 46 yaşında vefat etmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde, XX. yüzyılın özgün düşünleri ağır bir şekilde eleştirilmişlerdir (Aşırov ve Annaorazov, 2018, ss. 461-467). Böriyev'in kendi döneminde dile getirdiği özgün düşünceleri değişik yerlerde eleştirilmiştir. Bunlardan biri de 1936 yılında Ruhi Aliyev tarafında “Türkmen ili” jurnalının içtimağı ve sınıfı yüzü” (“Türkmen ili” dergisinin sosyal ve sınıfı yüzü) isimli kitapta, tarih bilincine sahip olan Böriyev'in düşünceleri şöyle eleştirilmektedir: “Tarih bölümünde göze çarpan en görkemli yazıcılardan biri

[Türkmen ili] derginin düzenleyicisi ve başkanı Böriyev'dir... Böriyev burada kendi fikirlerini açık şekilde yazıyor, onda gizli bir şey yoktur... Onun esas gayesi "Türkmenleri Türkmenler idare etsinler"... Böriyev açık şekilde milletçilik fikirlerini yaymakla onu genişletmeye çaba harcıyor... Böriyev'in bu makalesi tamamen İnkılabı karşı bir yol tutmakla Türkmen emekçi çoğunluğunu inkılabtan geri çekmek ve onu tarihin en karanlık dönemine, yani eski kabilecilik, yüzbaşıcılık dönemine irca etmek maksadını yürütüyor" (Aliyev, 1936: 12-13).

Sonuç

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı Türk dünyasındaki aydınlar, "milli değerlerin ihyasının" şart olduğunu ve kendi dinamikleriyle yenilenmenin dilinin, tarihinin, medeniyetinin inşasıyla mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Bunlardan biri de tarih bilincine sahip olan Kümüşali Böriyev olmuştur. Böriyev'in Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Böriyev, Türkmen dili ile birlikte Türkmen Halk Tarihi'nin de üzerinde düşünmesinin gerekli olduğunu dile getiren dönemin düşünürlerden biridir. Bununla "Türkmen Halk Tarihi" adı altında derlenmesi ve yazılmasının gerekli olduğu görüşünü benimsemektedir. Türkmen Halk Tarihi hakkında geniş bilgiye sahip olan yazar, onun üzerinde yapılacak çalışmaların nasıl olması gerekliliği üzerinde de görüşünü, 1922-1926 yılları arasında kaleme aldığı yazılarında beyan etmektedir. Özellikle Böriyev'in 1922- 1924 tarihlerinde "Türkmen ili" dergideki Türkistan'ın düşüncesi, tarihi, geleceği ile ilgili konular üzere kaleme aldığı yazıları, bu konuda ayrı bir değeri bulunmaktadır. Türkmen Halk Tarihi'nin oluşması için yazılı ve sözlü tüm materyallerin toplanmasını, onların içerik bakımından incelemesi ve onu da yetkin bir başkanın altında heyet olarak gerçekleştirilmesini ve yazıya geçirilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir. Tarih, bir milletin var olmasının bilinci olduğunun idrakinde olan Böriyev yazılarında, Türkmen Halk Tarihi üzerinde araştırma yapan bir enstitünün gerekliliğinden söz ettiğini ifade edebiliriz. Çünkü Geçmiş tarihini inceleyerek millî değerleriyle ihya etmesinin gerekliliğinden bahseden Böriyev'in bilgelik adına gerçekten hak edenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü

Böriyev'in Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Türkmen Halk Tarihi ile ilgili açıkladığı ve tartıştığı düşünceler, günümüzde de değerini kaybetmeden asıl gerçekler olarak bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Abdü's-Settar Kadı, (1914). *Kniga Razskazov o Bitvah Tekintsev. TurkmenskayaİstoriçeskayaPoema XIX Veka / Tekelerin Uruş Kıssa Kitabı*, (haz. A. Samoyloviç). S. Petersburg.
- Aliyev, R. (1936). "Türkmen İli" *Jurnalının İctimağı ve Sınfi Yüzi*, Aşkabat: Türkmen devletneşir.
- Annapesov, M. (1991). Biz tarihi nasıl yazmalı? *Türkmenistan Kommunisti*.
- Aşirov, T. – Annaorazov, J. (2018). Repressiya Kurbanı Düşünür Orazmammet Vepayev. 3. *Türkistan Kurultayı* içinde (ss. 461-467), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi yay.
- Aşirov, T. (2015). Türkmenlerde tarih bilinci ve tarih yazıcılığının serüveni. I. *Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı* içinde (ss. 15-23), Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi yay.
- Aşirov, T. (2017). Sovyet İhtilali Üzerine Çalışmalar: Garaş Han Oğlu Yomudskiy Örneği. 100. *Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası, Hacettepe Üniversitesi* içinde (ss. 295-308), Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay.
- Aşirov, T. (2017a). Sovyetler Birliği'nin İlk Yıllarında Türkmenistan'da Tartışma Kültürü. *Türk Yurdu*, (357), 58–62.
- Aşirov, T. (2018). Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931). *Zeitschriftfürdie Welt der Türken (ZfWT)*, 10 (3), 85-97.
- Aşirov, T. (2018). Türkmen Tarih Yazıcılığında "İlhak" Konusu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18 (2), 324-338.
- Böriyev, K. (1922). Hive hanlığı hem Türkmenler. *Türkmen ili*,(1), 11-13.
- Böriyev, K. (1923). Kazak Türkmen arası. *Türkmen ili*,(4-5), 15-20.
- Böriyev, K. (1924a). Hive hem Buhara Türkmenleri hakkında. *Türkmen ili*, (4-5), 14-17.
- Böriyev, K. (1924b). Kazakistan. *Türkmen ili*, (6-7-8), 145-149.

- Böriyev, K. (1924c). Hive Türkmenlerinin Tarihinden bir bölek. *Türkmen halkının tarih hem nesilleri hakkındaki makalelerin yığındısı* içinde (ss. 44-57). Taşkent: Türkmenistan Devlet kitaplar basdıryan divanhanesi.
- Böriyev, K. (1925a). Türkmen tarihi gerek. *Türkmenistan gazetesi*. 10 (351).
- Böriyev, K. (1925b). Türkmenistan cumhuriyeti. *Türkmenistan gazetesi*. 7 (348).
- Böriyev, K. (1925c). K izuçeniyu istorii turkmenskogo naroda. *Turkenskaya İskera*. Aşkabat: 8 (51).
- Böriyev, K. (1926). Astrahan Türkmenleri. *Türkmenistan gazetesi*.
- Dulatov, M. (1991). *Oyan Kazak!* Almatı.
- Ilyasov, K. ve Goçmiradov, H. (1990). *Dövrün Aynası ("SovetTürkmenistanı" gazetesi 70 yaşadı)*. Aşkabat: Türkmenistan yay.
- İstoriya Turkenskoy SSR*, (1957). t. 1-2, Aşkabat.
- Söyegov, M. (2015). Türkmen Ceditçi Yazarlar. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(7), 327-338.
- Terentyev, M.A.(1875). *Rossiya i Angliya v SredneyAzji*. SPb.
- Türkmen Sovet Ansiklopedisi*. (1974-1989) I-X. Aşkabat.